

CODEx CUMANICUS'TA MOĞOLCA ALINTI KELİMELEK ÜZERİNE YENİ BİR YAKLAŞIM

A New Approach to the Mongolian Loanwords in Codex Cumanicus

Galip GÜNER*

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 9-24

Öz: Codex Cumanicus'taki Moğolca alıntı kelimelere bugüne kadar pek çok çalışmada bir şekilde temas edilmiştir. Bilhassa Poppe'nin yazdığı Almanca makale bu bağlamda önemlidir. Lakin bu çalışma bazı yönlerden Poppe'den ayrılmaktadır. Poppe'den farklı olarak Codex Cumanicus'un söz varlığı tekrar gözden geçirilerek metinde Moğolcadan alıntı olduğu kanaatini taşıdığımız kelimeler tespit edildi. Ardından bu kelimeler daha çok metin bağlamında ve tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları dikkate alınarak yüzeysel değil ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışıldı. Metinde Moğolca kelimeye ek olarak kayda geçirilmiş olan Türkçe eş anlamlı karşılığı varsa bunlara da değinildi. Kelime cümle içerisinde kullanılmışsa görev bakımından da bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Semantik bakımdan da bir farklılaşma gerçekleşmişse ayrıca belirtildi. Bazı yerlerde Poppe'nin Moğolca alıntı olarak gösterdiği kelimeler Türkçe veya başka bir dilden oldukları kanaatini taşıdığımız için bu çalışmada işlenmedi. Poppe'nin Moğolca alıntı olarak göstermediği, lakin Moğolca olduğunu düşündüğümüz kelimelere ise yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Moğolca, Eski Türkçe, Kıpçaklar, Codex Cumanicus, alıntı kelime

Abstract: The Mongolian loanwords in Codex Cumanicus have been touched in many works to date. Especially Poppe's German article is important in this context. However, this study leaves Poppe in some ways. Unlike Poppe, Codex Cumanicus's vocabulary was re-overviewed and the words that we thought were quoted from the Mongolian in the text were identified. Then these words were tried to be evaluated in detail rather than superficially, in the context of the text and taking into consideration the uses in historical and contemporary Turkish dialects. In addition to the Mongolian words in the text, they are also mentioned if there is a corresponding synonym in Turkish. If the word was used in the sentence, it was also evaluated for duty. If a differentiation is realized in terms of semantics, it is also stated. Poppe's quotations as Mongolian quotes in some places have not been studied in this study since we believe that they are Turkish or some other language. Poppe was not quoted as a Mongolian loanword, but the words we thought were Mongolian were included in the article.

Keywords: Mongolian, Old Turkic, Kipchaks, Codex Cumanicus, loanword

I. Giriş

Türk-Moğol dil ilişkilerinin incelenmesinde denilebilir ki son otuz yılda ağır basan en yeni düşünce, alıntı kelimeleri ön plana çıkaran ve daha çok makale ve monografi niteliği taşıyan çalışmaların yazılmasıyla belirlenmiştir. Diller arasında benzerliklerin ve ortak gramatikal ve leksik unsurların mevcudiyetinde, diller arası etkileşimlerin genellikle son dönemlerde etkili olduğunu kabul eden klasik Altay dilbilimcileri de

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri/TÜRKİYE. gunerg@erciyes.edu.tr. Gönderim Tarihi: 23.01.2017. Kabul Tarihi: 14.03.2017.

alıntı kelimelerin tespitiyle uğraşmaya başlamışlardır. Tabii ki Moğolcadaki Türk kökenli kelimelerin veya tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki Moğol kökenli kelimelerin belirlenmesi çok da kolay değildir. Türklerin ve Moğolların çokça benzer unsura sahip kültürlerinin ve dillerinin etkileşimi, evvela Doğu ve İç Asya, ardından da Batı Asya, Doğu Avrupa ve Orta Doğu topraklarında Türk ve Moğol kavimlerinin bazen yakın bazen de birbirinden uzak coğrafyalarda yaşamalarına rağmen yüzyıllar boyunca sürmüştür. İlişkilerin bazı dönemlerde zayıfladığı zaman dilimleri de elbette olmuştur. Lakin iki dil arasındaki ilişkiler tarihte genelde yoğun olmuş ama hiç sekteye uğramamış hatta dillerin söz varlığının bazı zaman katmanlarında birbirine karıştığı dahi olmuştur. Buna rağmen Clauson, Eski Türkçede Moğolca kökenli kelimelerin olmadığını savunur; Türk ve Moğol dilleri için ortak kelime mevcut ise ve ilgili kelime XIII. yüzyıla kadarki Türkçe metinlerde tespit ediliyorsa, söz konusu kelimeyi büyük ihtimalle Türk kökenli sayıp Moğol dillerinde alıntı kelime olarak incelemeyi teklif eder. İki dil için ortak olup Eski Türk metinlerinde geçmeyen kelime ise ona göre muhtemelen Moğol kökenlidir (Şçerbak 1986 > Babatürk 2011: 12).

Şçerbak, Türk Moğol dil ilişkilerini şartlı olarak iki döneme ayırarak incelemeyi yeğler: 1. XII. yüzyıla kadar olan dönem. 2. XIII.-XIV. yüzyıllar. Ona göre, XII. yüzyılı da içine alan dönemde Eski Moğol dilinin yazılı kaynakları yoktu ve büyük bir ihtimalle de hiç olmadı. Bu sebeple bu dönemi ancak bu döneme ait Türk dilli metinlerin diline dayanarak incelemek mümkündür. Moğolca ödünçlemeler daha çok XIII-XIV. yüzyılda istinsah edilmiş eserlerde görülür ve bu döneme ait hem Moğolca hem de Türkçeye ait çok sayıda yazılı kaynak vardır. Bu dönemin en önemli özelliğini de Cengiz Han'ın ordularının istilâları sebebiyle etkileşim kurulan dillere Moğolcanın güçlü etkisi oluşturmaktadır. İkinci dönemdeyse dinî ve kültürel ilişkiler sonucunda Türk dillerinin Moğol dillerine karşı güçlü bir etkisi söz konusudur (Killi 2006: 222).

Türklerin ve Moğolların gerek şifahi gerekse de yazılı tarihlerinde birbirlerini birçok yönden etkiledikleri bilinen bir gerçektir. Moğol devlet ve yazı geleneğinin oluşmasında ise özellikle Uygurların rolü kabul edilen bir gerçekliktir (Özyetgin 2009). Özellikle Moğolları birleştiren ve "Çingis Han" unvanını alarak büyük Moğol İmparatorluğunu kuran Cengiz Han'ın başlattığı ve Orta Asya'dan Anadolu'ya, İdil-Ural üzerinden Doğu Avrupa'ya ve Baltık Denizi kıyılarına kadar uzanan büyük ilerleyiş çerçevesinde oluşan sosyo-politik coğrafya aynı zamanda bu dillerin tarihindeki en önemli gelişmelerden biridir (Gül 2015: 188). Cengiz İmparatorluğu'nun oğullar arasında pay edilmesinden sonra oluşan bu tarihî ve siyasi ortamda, *Codex Cumanicus*'un yazıldığı coğrafyada kurulmuş olan Altın Ordu devleti tam da bu sebeple Türk-Moğol dil ilişkileri bakımından son derece önemli bir noktada durmaktadır. Zira yönetici kitlenin çoklukla Moğol, yönetilenlerin ise Kuman-Kıpçak olduğu Altın Ordu coğrafyası, Türkçenin hâkim lakin Moğolcanın da bilhassa askerî ve idari söz varlığı bakımından etkin olduğu bir sahadır. Bu durum da göstermektedir ki *Codex Cumanicus*'un söz varlığı Türk-Moğol dil ilişkilerinin tespitinde takip edilmesi gereken önemli bir veri kaynağıdır. Bu hususta daha evvel Poppe'nin Almanca kaleme

aldığı ve son derece mühim olduğunu düşündüğümüz müstakil bir çalışma yaptığı malumdur (Poppe 1962). Ancak çalışmanın yazıldığı dönem itibarıyla eskimiş olması ve *Codex Cumanicus*'un tam ve son derece kapsamlı bir yayınının yakın zamanda yapılmış olması (Argunşah-Güner 2015), bizleri böyle bir çalışmayı yeniden yapmaya sevk etti. İlaveten bu çalışmada Poppe'den farklı olarak *Codex Cumanicus*'un söz varlığı gözden geçirilerek metinde Moğolcadan alıntı olduğu kanaatini taşıdığımız kelimeler tespit edildi. Ardından bu kelimeler daha çok metin bağlamında ve tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları dikkate alınarak yüzeysel değil ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışıldı. Metinde Moğolca kelimeye ek olarak kayda geçirilmiş olan Türkçe eş anlamlı karşılığı varsa bunlara da değinildi. Kelime cümle içerisinde kullanılmışsa görev bakımından da bir değerlendirmeye tabi tutuldu. Semantik bakımdan da bir farklılaşma gerçekleşmişse ayrıca belirtildi. Bazı yerlerde Poppe'nin Moğolca alıntı olarak gösterdiği kelimeler Türkçe veya başka bir dilden oldukları kanaatini taşıdığımız için bu çalışmada işlenmedi (örneğin *bilev* 'bileği', *bulov* 'topuz', *yırğa-* 'eğlenmek, keyiflenmek, lezzet almak'; *bakşı* 'kâtip' < Çin. *po-shih/bâk-şi*: EDPT 321a, *tepsi* 'tepsi' < Çin *tieh tzú*: EDPT 445b vb.). Poppe'nin Moğolca alıntı olarak göstermediği, lakin Moğolca olduğunu düşündüğümüz kelimelere ise yer verildi (örneğin *daraga* "askerî vali, vali", *kaban* "yaban domuzu, erkek yaban domuzu", *karçağa* "atmaca, şahin, ala doğan", *kavursın* "kuş yeleğinin uç tarafı", *kükel* "kara diken, dikenli bir tür çalı", *moğdak* "kör, küt, kesmez; anlayışsız, ahmak", *şırdak* "yenleri kısa, kaftan biçiminde zırh", *térme* "çadır (mec. mabet, kilise, kutsal yer)", *tuturgan* "pirinç" vb.). Ayrıca eserde kaydedilmişse kelimelerin Latince, Farsça ve Almanca karşılıklarına da göndermeler yapıldı. Böylece araştırmacılara diller arası bir karşılaştırma yapma imkânı da sunulmuş oldu.

II: İNCELEME: CODEX CUMANICUS'TA MOĞOLCA ALINTI KELİMELER

II. 1. *abaga* "amca" (Lat. *auunchulus*, Far. *hālū, hamū*) (CCI 49a/13).

abaga kelimesi CCI'de akrabalık adlarının sıralandığı 49a'da kayda geçirilmiştir. Bu bölümdeki akrabalık adlarının tamamına yakını Türkçedir. Lakin "amca" karşılığında Moğolcada çok çeşitli kullanımları da olan *abaga* kelimesi tercih edilmiştir (bk. *abaga* 'babanın erkek kardeşi, amca', MTS I: 4). Li, Türkçenin tarihî metinlerinde *abaga* kelimesinin beş yerde kullanıldığını tespit etmiştir (1999: 125). Bu bağlamda kelimenin CC'deki varlığı da Türk-Moğol ilişkilerinin Altın-Ordu coğrafyasındaki yoğunluğuyla açıklanabilir.

II. 2. *abra-* "korumak, savunmak" (Lat. *defendete*, Far. *puştī kun*) (CCI 10b/1, CCI 10b/2, CCI 10b/3).

Türkçenin fiil bakımından son derece zengin bir dil olduğu ve başka dillerden kelime alırken bilhassa fiil alıntılama gereke duymadığı bilinmektedir. Daha genel geçer bir ifadeyle diller arasında gerçekleşen kelime alışverişlerinde çoklukla isim soylu kelimelerin alıntılı olduğu görülür. CC'de gerek akraba bir dil olması gerekse de Altın Ordu coğrafyasında bilhassa yönetimden kaynaklanan yoğun Moğol etkisine bağlı olarak "korumak, kurtarmak" anlamındaki Moğolcadan alınma *abura-* (MTS I: 9) fiilinin kullanıldığı, hatta çekimlenmiş örnekleriyle de yer aldığı görülür. Aynı zamanda bu fiil metinde, aynı yerde Türkçesi olan *karış-* fiiliyle de birlikte kaydedilmiştir (CCI 10b).

II. 3. abramak "koruma, savunma" (Lat. *defensio*, Far. *puştī*) (CCI 10b/4).

Moğolca "korumak, kurtarmak" anlamındaki *abura-* fiilinin üzerine, Türkçe isim-fiil eki *-mak* getirilmek suretiyle bir türetme gerçekleştirilmiş, aynı zamanda CC'de *abramak* kelimesinin eş anlamlısı olarak *karışmak* da aynı yerde kaydedilmiştir (CCI 10b/4).

II. 4. alpavut "asilzade, soylu, aristokrat" (Lat. *miles*) (CCII 81b/7b).

Clauson, Eski Türkçe metinlerde *alpagut* olarak kullanılan kelimeyi Türkçe kabul ederek *alp* 'savaşçı' ismine önce fiil türeten *-a* ekinin getirilmesiyle bir **alpa-* gövdesi kurgular. Ardından fiillerden şahıs bildiren isimler türetmede kullanılan *-gut* ekiyle kelimenin morfolojik izahını yapar. Kelimenin *albagut* biçiminde Moğolcaya alıntılı olduğunu da sözlerine ekler (EDPT 128b). Erdal ise kelimenin çözümlenmesini *alp* 'yiğit, savaşçı' + *-agu* + *-t* şeklinde yaparak sondaki *-t* ekini çokluk kabul eder (OTWF 81). Biz, kelimenin CC'de Deşti Kıpçak'taki Moğol etkisine bağlı olarak gerçekleşmiş bir *geri alıntılama* olduğunu düşünüyoruz (krş. Moğ. *albagud* 'kamu görevlisi, hükümet memuru', MTS I: 46). *alpavut*'un CC'de Eski Türkçe 'savaşçı' anlamından sıyrılarak 'devlet yönetiminde etkin bir asilzadeyi' ifade etmesi de Moğolca etkisiyle olmalıdır. Ayrıca kelime, CC'de Kıpçak Türkçesinin temel fonetik değişmelerinden biri olan */-ğ- > -v-/* değişmesine de uğramıştır.

II. 5. arçıla- "tartışmayı kesmek, başından savmak" (Alm. *ich fcheyde*) (CCII 57b/15).

İkinci kitabın ilk sayfalarındaki isim ve fiil cinsinden kelime listelerinin bulunduğu bölümde geçen *arçıla-*, Moğolca 'aramak, bakmak, dikkat etmek, göz kulak olmak' gibi anlamlara gelen *arçıla-* fiilinin anlam değişmesine uğramış biçimi olmalıdır (MTS I: 82). Kelime bugün Karaçay-Malkar Türkçesinde 'tutmak, kesmek, frenlemek' anlamıyla *orçala-* (Tavkul 2003: 48), Kırgız Türkçesinde ise 'tartışmayı kesmek'i ifade etmek için *araçala-* şekliyle de mevcuttur (Ryspakova 2007:148).

II. 6. asra- "beslemek, bakmak" (CCII 70b/8).

Tèŋri asrar, tın aşını bérür aar 'Tanrı besler ve manevi aşını verir ona.' (CCII 70b/8) cümlesinde *asra-* olarak geçen (Poppe 1962, *asar-*) Moğolca fiil *asara-* olup 'esirgemek, merhamet etmek, acımak; bakmak, yetiştirmek, büyütme, beslemek, hayrına

desteklemek, korumak; velinimet veya hayır sahibi olmak; sevmek' gibi geniş bir anlam yelpazesine sahiptir (MTS I: 90). CC'de bu örnekte, fiilin 'beslemek' anlamının ön plana çıktığı görülmektedir. Eski Türkçede aynı anlamları ifade etmek için aynı zamanda *yarlıka-* veya *yèged-* fiillerinin varlığı da bilinmektedir (EDPT 968a, EDPT 911b).

II. 7. asrat- "emanet etmek, baktırmak, saklatmak" (CCII 72b/5-6).

mannasın kimge asrat[tı] / ötmekley kökden yavd[ır]a 'Kudret helvasını kime emanet etti, ekmeğ gibi gökten yağdıra.' (CCII 72b/5-6). Bu kullanımda ise Türkçe *-t* ile genişletilmiş Moğolca *asara-* (MTS I: 90) fiilinin 'korumak' anlamından değişimle CC'de 'emanet etmek, baktırmak, saklatmak' anlamı kazandığı görülür.

II. 8. asrov "koruma, kollama, muhafaza" (CCII 71a/3).

Moğolcada 'korumak' anlamına da gelen *asara-* fiili (MTS I: 90), CC'de Kıpçak Türkçesinin çokça kullanılan fiilden isim türetme eklerinden biri olan *-v+* (< EskiT. *-g+*) ile genişletilerek 'koruma' anlamı taşıyan *asrov* kelimesinin ortaya çıkmasını sağlamış (*asrov* < *asrav* < *asara-* + *-v*) ve bu anlamıyla dinî bir metin parçasında kullanılmıştır: *asrovıñ bizge tēyirgil* 'Korumanı bize ulaştır.' (CCII 71a/3).

II. 9. bagatur "yiğit, kahraman, bahadır" (Lat. *probus*, Far. *bağatur*) (CCI 49b/17).

Doerfer, kelimenin Türkçe kökenden gelmiş olabileceğini fikrini benimser ve Türkçeden Moğolcaya alıntılandığını söyler (TMEN II: 366). Csáki ve Poppe ise kelimenin Moğolcadan Türkçeye alıntılandığı kanaatindedir (Csáki 2006a: 47-48, Golden 1992: 49). CCII'de kelimenin Moğolcadan Farsçaya, Farsçadan da tekrar Kumancaya geçmiş biçimi olan *bağadur* da (Mo. *bagatur* > Far. *bahādur* > Kum. *bağadur*) kaydedilmiştir: *bağadur-sēn* 'Yiğitsin, bahadırsın' (CCII 73a/17).

II. 10. bogavul "mübaşir" (Lat. *placarius*, Far. *tatāvul*) (CCI 45b/15).

CCI'de devlet yöneticileriyle ilgili Kumanca söz varlığının kaydedildiği bölümde Farsça *tatāvul* kelimesinin karşılığı olarak Moğolcadan alıntılanmış *bogavul* (< Mo. *bukavul*) yer almaktadır (Golden 1992: 41).

II. 11. botarj "gölge" (Alm. *fchate*) (CCII 57b/23b).

Moğolcada 'sis, pus, ince duman' anlamına gelen *budarj* kelimesi (MTS I: 207), CC'de Almanca *fchate* 'gölge' anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Metinde *botarj*'ın eş anlamlı karşılığı olarak Türkçe *kölege* de *botarj*'ın hemen yanına yazılmıştır (CCII 57b/23b).

II. 12. büsre- ~ büsüre- "1. onaylamak, kabul etmek, tasvip etmek; 2. teşekkür etmek" (CCII 66a/27b, CCII 66a/23b-24b, CCII 70a/4, CCII 81a/30).

Moğolcada 'inanmak, güvenmek, saygı göstermek, tapmak; pek sevip saymak, tapınmak, saygı duymak, itibar etmek' anlamlarına gelen *bisire-* fiili (MTS I: 170), CC'de ünlüsü yuvarlaklaşmış olarak *büsre-* ve *büsüre-* biçiminde kullanılmıştır.

II. 13. çaḥ ~ çak "zaman, an, çağ" (CCII 59a/23, CCII 59a/27, 74a/14).

Moğolca *çağ* 'zaman, süre, vakit, çağ' (MTS I: 251) kelimesinin Türkçede ilk kullanımlarına Eski Uygur Türkçesinden itibaren rastlanır. Kelime Moğolların Türk coğrafyasında etkin olmaya başladıkları dönemde dile girer ve yavaş yavaş *öd* 'zaman' kelimesinin yerini alarak yaygınlaşmaya başlar (EDPT 403b-404a).

II. 14. çeber + T. kişi "maharetli, becerikli kişi; temiz, saf kişi" (Alm. *en reynlic[h] m[a]n*) (82a/14b).

Moğolcada 'temiz, pak, saf, arı, arı ve temiz (şekilde), lekesiz (olarak), (kâr vb.) net, temiz, çıplak, kesintisiz' gibi anlamlara gelen ve oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olan *çeber* kelimesi (kullanımlar için bk. MTS I: 269-270), CC'de Türkçe *kişi* ismiyle beraber bir sıfat tamlamasının kuruluşunda görev almak suretiyle kullanılmıştır.

II. 15. çiray "çehre, yüz, beniz, surat" (Lat. *ymago, vultus*, Far. *sûrat, büy u rûy*) (CCI 10b/9, CCI 48b/24).

Moğolca *çiray* 'yüz, çiray, bet, beniz, çehre; dış görünüş, cilt' (MTS I: 305) kelimesi CC'de aynı anlamla alıntılanmıştır. Kelimenin 48b/24'teki kullanımında hemen yanına eş anlamlısı olarak Türkçe *mâyiz* de kaydedilmiştir.

II. 16. daraga "askerî vali, vali" (Alm. *eyn grêve*) (57b/21).

CC'nin yazıldığı dönem ve coğrafya aynı zamanda Altın Ordu Devletinin de hâkimiyet sahasıdır. Bu bağlamda idari terimlerin Moğolcadan alıntılanması da gayet tabiidir. 'başkan, şef, üst derecedeki kimse; kumandan' anlamlarına gelen *daruga* kelimesi de (MTS I: 372) Kumanların dilinde ilerleyici benzeşmeyle *daraga* biçimini almış ve CC'de 'askerî vali, vali' anlamıyla kaydedilmiştir.

II. 17. egeçi "babanın kız kardeşi, hala" (Lat. *amita*, Far. *am*) (CCI 49a/15).

Türkçede *eke* ve *ekeçi* kelimesi daha çok 'abla', daha az olmak kaydıyla da 'hala' anlamıyla tarihî metinlerde tespit edilebilmektedir (Li 1999: 173-174). Grønbech, CC'deki *egeçi* kelimesinin Moğolcadan alıntılanmış olduğunu ortaya koymuştur: Moğolca *eke* 'anne; başlangıç, kaynak, (mec.) beşik; başlıca, belli başlı, *egeçi* 'abla; yaşça büyük (kadın için), Bur. *ehe* 'anne, dişi (hayvan)', Halh. *eḥ* 'anne; dişi (hayvan)', *egç* 'abla', Kal. *ek^o* 'anne', *ekçi*, *eg^oçi* 'abla' (1953: 129).

II. 18. emegen "yaşlı kadın, kocakarı" (Alm. *en babe*) (82a/25b).

CC'de tespit edilen Moğolca kelimelerden bir diğeri 'yaşlı kadın, yaşlı karı' anlamındaki *emegen*'dir (MTS I: 497). Bu kelime metinde Türkçe *kurtka* ile birlikte

kaydedilmiş ve her ikisi de bir çizgi ile Almanca *en babe'*ye işaret edilerek gösterilmiştir.

II. 19. èremsi- “gururlanmak, kibirlenmek, övünmek” (Alm. *birumet fich*) (CCII 80b/24).

èremsi- de CC'de çekimlenmiş biçimiyle (*èremsir-mèn*) kullanılmış olan Moğolca alıntılardandır. *eremsi-* fiili, Moğolcada ‘umut etmek, güvenmek; cesaretlenmek, çalım satmak, kibirli ve küstah olmak, alışkın olmak; mal veya çevresinde aşırı derecede yararlanmak, (kanunsuzca) sömürmek’ gibi anlamlara sahiptir (MTS I: 513). CC'de aynı sayfada Moğolca *èremsi-* fiili aynı zamanda Türkçe eş anlamlıları olan *hovanlan-*, *öktemlen-* ve *övün-* fiilleriyle beraber kaydedilmiş, hepsine birden Almanca *birumet fich* anlamı verilmiştir.

II. 20. erkelen- “nazlanmak, şıarmak” (Alm. *hæ czar[t]*) (CCII 81b/27b).

Moğolca *erkele-* ‘gücünü kullanmak; görevde olmak, idare etmek, hâkim olmak, yetki kullanmak; (ana, babaya) sevgi ve muhabbet göstermek; (çocuk) oynamak’ fiili CC'de *-n* dönüşlülük ekiyle ‘nazlanmak, şıarmak’ anlamı kazanmıştır. Fiilin bu anlamla ortaya çıkmasında Moğolcadaki ‘(ana, babaya) sevgi ve muhabbet göstermek’ anlamı etkili olmuştur diyebiliriz.

II. 21. kaban “yaban domuzu, erkek yaban domuzu” (Lat. *aper*) (CCII 66a/1).

CC'de daha çok hayvan isimlerinin sıralandığı 65b-66a sayfalarında yer alan *kaban*, Moğolcada ‘vahşi erkek domuz’ demek olan *habang'*dır (MTS II: 1379).

II. 22. kaburka “kaburga” (Lat. *costa*, Far. *pahlū*) (CCI 48b/9).

CCI'de organların sıralandığı bölümde kayda geçirilmiş Moğolca alıntılardandır: *habirga(n)* ‘kaburga kemiği, eğe’ (MTS II: 1384). Pek çok çağdaş Türk lehçesinde de ‘kaburga’ için kullanılmakta olup Türkçe karşılığı *eğe'*dir (> Türkiye Türkçesi *kaburga*, Türkmen Türkçesi *gapırğa*, Başkurt Türkçesi *kabırğa*, Kazak Türkçesi *kabırğa*, Özbek Türkçesi *kovurga* vb., Eren 1999: 199).

II. 23. kada- ‘çivilemek, mıhlamak, çakmak’ (CCII 74a/2).

Moğolca *hada-* ‘çivilemek, mıhlamak’ (MTS II: 1390) fiili, CC'de isim türeten *-k+* ekini almıştır: *hada-k+* (CCII 63b/23). Bunun dışında *hada-* fiili, CC'de *kada-* ‘çivilemek, mıhlamak, çakmak’ olarak da mevcuttur (CCII 74a/2). Bu fiilden türemiş *kadav* ‘çivi, mih’ kelimesi de CC'nin söz varlığında yer almaktadır (CCI 50b/29, CCI 51b/22). Csáki, Yazılı Moğolcada *kada-* olarak tespit edilen fiilin *-VdV-* fonetik yapısındaki iç ses */d/*yi korumuş olmasından hareketle kelimeyi Moğolcadan Türkçeye alıntılanma olarak değerlendirir; pek çok Moğol dili uzmanının da bu kanaati taşıdığını sözlerine ekler (2006b: 50).

II. 24. karçaga “atmaca, şahin, ala doğan” (Lat. *accipiter*) (CCII 65b/27) ~ **karçiga** (Lat. *astor*, Far. *karçığa*) (CCI 55a7).

Hauenschild tarafından *karçiga*, DLT'deki *boz kuş* ile eş değer gösterilmiştir (2003: 66). Doerfer, Eski Türkçe **kartıka* ‘ala doğan’ kelimesinin Eski Moğolcaya da **kartıga* olarak geçtiğini ve ardından Moğolcada *karçığay* biçimini alıp bu şekliyle Türkçeye tekrar alıntılandığını belirtir (TMEN I: 404). Karahan, kelimeyi tarihsel Türk dili alanında birkaç metinde daha *karçığay* ve *karçiga* olarak tespit etmiştir (Karahan 2013a: 1843). CC'de kelimenin Farsçası da *karçığa* olarak kaydedilmiştir ki bu veri onun Türkçe veya Moğolcadan alıntılandığını göstermektedir.

II. 25. kavursın “kuş yeleğinin uç tarafı” (Alm. *di vædirkeil*) (CCII 57b/16).

Moğolcada ‘ağaç gövdesi, bitki sapı, ekin anızı, tüy sapı; başak; son yılın hasat mevsiminden kalma ekin anızlı tarla; tüp, boru; özellikle kuş tüylerinin sokulduğu şapka üzerinde bulunan delik’ anlamlarına gelen *ğavursun* (MTSI: 548), CC'de fonetik olarak /ğ- > k-/ , /-ğ- > -v-/ ve /-u- > -i-/ değişmelerine uğramış biçimiyle tespit edilmiştir.

II. 26. kēnete “aniden, ansızın, birdenbire, hemen” (Alm. *gelih*) (CCII 82b/11b).

CC'de zarf göreviyle tespit ettiğimiz bir diğer Moğolca alıntı da *kēnete*'dir. Kelime, Moğolcada *genedte* olup ‘birdenbire, ansızın, beklenmedik, şansla, tesadüfen’ anlamlarına gelmektedir (MTS I: 601).

II. 27. kögen “koyun, kuzu vb.ni boynundan bağlamak için özel olarak yapılan ip, bitkinin yerde sürünen sapı” (CCII 60a/31).

CC'de *kökçe ulağım kögende sēmirir: Ol huvun* ‘Yeşil oğlağım uzun ipte semirir: O, kavun.’ bilmeceğinde geçen *kögen* kelimesi (CCII 60a/31), Moğolca *kögene* olup ‘kuzu veya oğlakları bağlamaya yarayan toprağa çakılı bir kazığa bağlı ip; süt sağılırken koyunların boynuna bağlanan ip’ anlamına gelmektedir (MTS I: 761). Clauson, *Dîvânu Lüğâti't-Türk*'te de geçen ve CC'de /ö/ ile yazılmış olan bu kelimenin muhtemelen bir ağız özelliği taşıdığını, **kü-* fiilinden türemiş gibi göründüğünü ifade eder ancak **kü-* fiiline bir anlam vermez (EDPT 712a). Ercilasun-Akkoyunlu ise DLT yayınlarında kelimeyi *köken* okumayı tercih etmişlerdir (2014: 734).

II. 28. kükel “kara diken, dikenli bir tür çalı” (Lat. *rate*) (CCII 57a/23).

Kıpçakça sözlüklerdeki ziraat ile ilgili kelimeler Kıpçak sahasında köklü bir zirai kültürün varlığına tanıklık eder (Karahan 2013b: 198). Bir bitki ismi olarak Moğolca *kögül* ‘kara diken, dağ eriği’ (MTS I: 764), CC'de İncil'den bir parça olan Rab Tanrı'dan Cennetten Kovulan Âdem'e bölümünde *Kaçan bogday saçar-sên aar kovra biter, alabota, tigenek dağı kükel biter* ‘Ne zaman buğday saçarın, onun yerine kuru ot biter, karapazı, diken ve kara diken biter.’ cümlesinde *kükel* biçiminde kaydedilmiştir.

II. 29. magat “muhakkak, şüphesiz, elbette, gerçekten” (Lat. *omnino, certus sum*, Far. *albet*) (CCII 59a/16, CCII 71a/15, 71a/11).

Moğolcada isim, sıfat ve zarf görevlerinde kullanılan 'kesin, elbette, şüphesiz, muhakkak, doğru, gerçek; muhtemel, belki de, galiba; aslen, sahiden; kesinlikle, emin olarak, şüphesiz; azim, karar' gibi son derece geniş bir anlam yelpazesinde karşımıza çıkan *magad* kelimesi (MTS I: 811), CC'deki bir diğer alıntılama değildir. *magat* kelimesinin eş anlamlısı olarak metinde ayrıca Arapça *elbet* ve *elbeti* kelimeleri de kullanılmıştır (CCI 31b/19, CCII 58b/4, CCII 66a/20).

II. 30. mahta- "övmek, methetmek" (CCII 82b/25).

Moğolca *mahta-* 'övmek, methetmek, yüceltmek, göklere çıkarmak, lehinde konuşmak' fiili (MTS I: 812), CC'de /-g- > -h-/ değişimiyle kullanılmıştır. CC'de *mahta-* fiilinin Türkçe karşılığı bir kez kullanılmış olan *ög-* ve sekiz kez kullanılmış olan *öv-* tir (CCII 72a/2, CCII 71a/14 vd.).

II. 31. mañlay "alın" (Lat. *frons*, Far. *kilār pēšānī*) (CCI 47b/11).

Moğolca organ adı *mañlay* 'alın, yüz, beniz' (MTS I: 823), Ölmez'e göre Çağataycadan beri Orta Asya Türk dillerinde 'alın' için kullanılmakta olup Batı Oğuzcasında görülmemektedir (2013: 382).

II. 32. moħdag "kör, küt, kesmez; anlayışsız, ahmak" (Alm. *stump*) (CCII 82b/9).

Moğolca *mohudag* 'kör, kesmez; anlayışsız, aptal, kalın kafalı' (MTS I: 850), CCII'de Almanca *stump* > *stumpf* 'kütük; cansız, duygusuz' ile anlamlandırılmıştır.

II. 33. nokta "yular" (Lat. *capistrus*, Far. *afsār*) (CCI 51b/26).

CC'de askerî binicilik kaynaklı ve at takımının bir parçası olarak Kumancada kullanıldığını düşündüğümüz kelimelerden biri de Moğolca *noġtu* 'yular'dur (MTS I: 918). Kelime, Batı Oğuzcasının sözcükte de *noħda* 'gem, dizgin' biçiminde yer almıştır (Schönig 2000: 140).

II. 34. nöger "arkadaş, yoldaş, ortak" (Lat. *socius*, Far. *hambāz*) (CCI 49a/20).

Moğolca *nökür* 'arkadaş, dost, yoldaş' (MTS I: 927) bilhassa Moğol istilasından sonra Türkçenin tarihî lehçelerinde en çok karşımıza çıkan kelimelerdendir: Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi *nöker* 'hizmetçi, yaver, arkadaş; karı, (birinci kadına göre) kuma', Çağatay Türkçesi *nöker* 'dost, yoldaş, arkadaş, koca', Kırgız Türkçesi *nögör*, Azerbaycan Türkçesi *nöker*, *nöher* vd. (Tuna 1972: 235). Kelimenin CC'deki Türkçe eş anlamlı karşılığı *ortak* olarak verilmiştir (CCI 49a/20).

II. 35. oba "tümsek, tepe" (Lat. *podius*, Far. *grīwa*) (CCI 39b/5, CCII 60b/2).

Moğolca *obuġan* (okunuşu *oboo*) 'yığın, top, küme, öbek; taş yığını; bilhassa 'obo' çevresinde din törenleri düzenlenen mezar veya anıt olarak yapılmış taş yığını veya kurgan, tümsek; sınır işareti' kelimesi (MTS II: 936) CC'de 'tümsek, tepe (yer)' anlamında kullanılmıştır. Clauson da Eski Türkçede üç farklı *oba*'dan bahseder ve Kumanca biçiminin Moğolcadan alıntılandığını sözlerine ekler (EDPT 5b).

II. 36. olca “ganimet, savaş esiri” (CCII 74a/12).

Moğolca *ol-* ‘bulmak’ fiilinden *-ca+* ile türetilmiş olan *olca* kelimesi (Csáki 2006a: 207), CC’de bir yerde “ganimet, savaş esiri” anlamıyla kullanılmıştır: *Yesus alay, bék tamuknu buzup olca köp çıgardı* ‘İsa, öyle sağlam cehennemi yıkıp çok ganimet çıkardı.’ Kelime, Moğolcada ayrıca ‘bulma, buluş, bulgu, buluntu, gelir, edinim, kâr, kazanma; yağma, çapul’ gibi anlamlara da gelmektedir (MTS II: 954. Kelimenin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı için bk. Tuna 1976: 235).

II. 37. orbu “kaya oyuğu, kaya deliği” (Alm. *di bliyde*) (CCII 80b/26).

Moğolca *orbun* ‘tepe, tümsek; kesilmiş bir ağacın kökleri; dağ veya tepedeki eğri yarık, yar, uçurum’ anlamlarına gelir (MTS II: 963). CC’de *orbu* olarak kullanılan kelimenin Almanca karşılığı *di bliyde* olup ‘kaya oyuğu, kaya yarığı’ demektir.

II. 38. öbüge “dede, büyük baba, ata” (Lat. *aws*) (CCII 57b/22).

CC’de Moğolcadan alıntılanmış bir diğer akrabalık ismi de *öbüge*’dir. Kelime, Moğolca *ebüge* olup ‘ata, büyük baba, dede’ anlamındadır (MTS I: 461). Çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin kullanımları için Li’nin çalışmasına bakılabilir (1999: 92-93).

II. 39. saar “kuşku, şüphe” (CCII 76a/10).

Moğolcada ‘şüphesiz, kesin(likle), kesin (olarak)’ anlamlarına gelen ve zarf olarak kullanılan *saar* (MTS II: 1021), CC’de *Yüsüp, kızın bolllaşmışı sezdi eše, saarga tüşti* ‘Yusuf, kızının şişmanladığını sezince kuşkuya düştü.’ cümlesinde *-ga* yönelme hâli eki almış ve */-g-/* ünsüzü düşmüş biçimiyle, bir deyimleşmiş birleşik fiilin kuruluşunda isim olarak görev yapmıştır.

II. 40. sahav “peltek konuşan, pepe, kekeme” (Alm. *lirpt*) (CCI 30b/9, CCII 82a/10b).

Moğolca *sahaqu* ‘ruam hastalığı, sakağı, hayvan nezlesi, donaca’ (MTS II: 1052), CC’de Kıpçak Türkçesinin temel fonetik hadiselerinden biri olan */g > v/* değişmesine uğramış biçimiyle kullanılmıştır: *sahav*. Kazak Türkçesinde *sakau* ‘tayların boğazında çıkan ur’, Kırgız Türkçesinde *sakō* ‘taylarda görülen bir hastalık ve ayrıca kabakulak’, Yakut Türkçesi *saqia, soġuo, sobuo* ‘hayvanlarda görülen bir hastalık (boğazda çıkan ur)’ ve Türkiye Türkçesinde *sakağı* biçimlerini kaydeden Eren, kelimenin Moğolca *saqağı*’dan geldiği yönündeki görüşü düşündürücü bulur (1999: 350). Biz, kelimenin başlangıçta bir hayvan hastalığını karşılarken zamanla insanlar için de kullanıldığı fikrindeyiz. Zira kelimenin Kırgız Türkçesinde bir insan hastalığı olan ‘kabakulağı’ karşılmak için kullanılmış olması da bu değişimin bir göstergesidir. CC’de ‘peltek konuşan, pepe, kekeme’ anlamıyla karşımıza çıkmasında ise *sahaqu* hastalığının boğaza ve dile tesir etmesiyle konuşmada yaşanan sıkıntının etkili olduğunu düşünüyoruz.

II. 41. salkun “hava” (Lat. *aer*, Far. *hawā*) (CCI 36a/2, CCII 66a/2).

Moğolca *salkin* 'yel, rüzgâr' (MTS II: 1034), CC'de *salkun* biçiminde alıntılanmıştır. Kelimenin ayrıca CCII 65b/27'de *yaman salkun* 'kötü, bozuk hava' sıfat tamlamasında isim unsuru olarak da kullanıldığı görülmektedir. Aynı zamanda CCI 36a/2'de Latince *aer* kelimesinin Kumanca karşılığının *hava* olarak yazıldığını, daha sonra ikinci bir elce *salkun*'un eklendiğini de belirtmekte yarar görüyoruz. Bu durum, her iki kelimenin aynı dönemde birlikte kullanıldığının bir göstergesidir.

II. 42. sandıra- "paniklemek, çıldırmak, küplere binmek" (Alm. *hæ roz*) (CCII 82a/25).

CC'de *sandraydır* biçiminde çekimlenmiş olarak tespit edilen *sandıra-*, Kumancadaki bir diğer Moğolca alıntı fiildir: *sandura-* 'karışmak, düzensiz, karışık ve bozuk olmak; acelesi olmak, telaş içinde olmak, heyecanlı olmak, utanmış olmak, panik içinde olmak, şaşırarak' (MTS II: 1043).

II. 43. sérevün "serin, soğuk" (Alm. *ko*) (CCII 58a/37).

Moğolca *serigün* 'serin, taze' (MTS II: 1072) kelimesi CC'de /-g- > -v-/ değişmesiyle *sérevün* biçiminde kaydedilmiştir (Poppe 1962: *serövün*, CC'de transliterasyonlu yazımı *ferövün*). Kelime aynı zamanda pek çok çağdaş Türk lehçesinin yanı sıra Osmanlı Türkçesine *serün*, Türkiye Türkçesine *serin* ve Farsçaya da *serün* olarak geçmiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Tuna 1976: 236, Eren 1999: 362).

II. 44. sérgek "uyanık, dikkatli, uykusu hafif (kimse)" (Alm. *en wachinde man*) (CCII 82b/23b).

Metinde aynı yerde, Almanca *en wachinde man* kelimesine iki karşılık verilmiştir: 1. Türkçe *sağ* (< *sa-k+*), 2. *sérgek* < Moğolca *sergeg* 'sezgin, sezici, açıkgozlü, uyanık, dikkatli, ihtiyatlı, duyarlı' (MTS II: 1071).

II. 45. siltov "iftira, suçlama, hakaret" (Alm. *potwar*) (CCII 82b/2).

Moğolca *siltag* 'bahane, hile, düzen, dolap, oyun' kelimesi (MTS II: 1096), CC'de /-g > -v/ değişmesiyle *siltov* olmuş ve 'iftira, suçlama, hakaret' anlamına gelen Almanca *potwar* ile karşılanmıştır.

II. 46. silevsin ~ silevsün "vaşak" (Lat. *lupi ceruerij*, Far. *şir*), (CCI 43a/8, CCII 60a/7).

Moğolca hayvan adı *silügüsün* 'karakulak, vaşak' (MTS II: 1098), CC'de geçtiği yerlerde, /-g- > -v-/ değişmesiyle ve bağlam çerçevesinde bu hayvanın kürkünü ifade etmek için kullanılmıştır.

II. 47. sokur "şaşı göz" (Lat. *guercius*, Far. *luc*) (CCI 50a/4).

Türkiye Türkçesi *sokur*, Türkmen Türkçesi *sokur*, Nogay Türkçesi *sokır*, Kazan-Tatar Türkçesi *sukır*, Başkurt Türkçesi *hukır*, Kazak Türkçesi *sokır*, Özbek Türkçesi *sukır*, Yakut Türkçesi *sohhor* biçimleriyle ve hepsinde de 'kör' anlamıyla karşımıza

çıkan (Eren 1999: 373) Moğolca *sokur* ~ *sohur* 'kör, görmeyen' kelimesi (MTS II: 1132), CC'de anlam genişlemesiyle 'şası göz'ü ifade etmede kullanılmıştır. Metinde aynı yerde *sokur* kelimesinin Türkçe eş anlamlısı olarak *çalış* da yazılmıştır. Tuna, *sokur* kelimesinin Moğolcanın en eski belgelerinden başlayarak her devirde kullanıldığını, bu dilin bütün lehçelerinde bulunduğunu, buna karşın Türkçenin, Moğolcanın kuvvetli etkisi altında olan, kuzey ve doğu lehçelerinde görüldüğünü, Türkçedeki en eski kullanımının ise Kıpçakçadan daha eskiye gitmediğini ifade eder (1976: 305).

II. 48. solagay "solak" (Alm. *eyn linker*) (CCII 81b/4b).

Eski Türkçede 'solak' karşılığı *sol* isminden türemiş *solak* ve *solamuk* kelimeleri mevcuttur. Clauson, *solak* kelimesinin muhtemelen Moğolca *soloğay*'ın da orijini olduğunu belirtir (EDPT 826a-827b). Oğuz grubu Türk lehçelerinden Türkiye Türkçesinde *solak*, Türkmen Türkçesinde ise Farsçadan alınan *çep* 'sol' kökünden gelen *çepbekey* kullanılırken Azerbaycan Türkçesi dâhil diğer Türk lehçelerinin önemli bir kısmında 'solak'ı ifade etmek üzere Moğolca *solugay* 'sol, sol taraf veya el; solak' (MTS II: 1125) kelimesinin fonetik değişime uğramış varyantlarının tercih edildiği görülür (bk. Eren 1999: 373).

II. 49. susun "kısarak veya ineğin mayalanmış sütünden damıtılmış bir tür hafif içki" (CCII 70b/5-6).

Moğolca *subsu* 'hafif içki, ayragtan damıtılmış içki' (MTS II: 1136) kelimesi CC'de susun olarak karşımıza çıkmaktadır: *kim tilese, alır raygan / susun canı kim eşirtir* 'Kim dilese alır bedelsiz / Canı sarhoş eden içkiyi'.

II. 50. şırdak "yenleri kısa, kaftan biçiminde zırh" (Lat. *coyračia*, Far. *zireh*) (CCI 50b/8).

CCI'de askerî kıyafetlerin sıralandığı bölümde geçen kelimelerdendir. Moğolca'da *sirdek* aslında 'eyer yastığı, çaprak, teyelti' anlamındadır (MTS II: 1110). Kelime, Çağatay Türkçesinde *sırtak* 'bir çeşit kaftan, hırka' ve *şırdak* 'bir çeşit giyecek, beyaz bir çeşit kaftan'; Osmanlı Türkçesinde ise *sırtak* 'içi pamuklu ve yorgan gibi kareler hâlinde bastırılmış bez ve bundan yapılan giyecek, örtü' anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Tuna 1976: 304-305). Tuna, Moğolca biçimini *siri-deg* olarak kurguladığı kelimenin önce *sirdag*, ardından da *sırtak* ve *şırdak* biçimine değiştiğini ve Türkçeye alıntılanıldığını belirtir (1976: 305).

II. 51. təkşi "yalnız, sadece, tek düze" (CCII 71a/9).

Moğolcadan alıntılanmış bir diğer kelime *təkşi*'dir. *təkşi* Moğolcada isim, sıfat ve zarf olarak kullanılan *tegsi*'nin 'denk, eş, düz, dümdüz; eşit(lik); sükûnet; tek düze (bir şekilde)' (MTS II: 1225) CC'de /-s- > -ş-/ değişmesine uğramış ve zarf görevinde kullanılmış biçimidir.

II. 52. tərme "çadır (*mec.* mabet, kilise, kutsal yer)" (CCII 69b/2-3).

Moğolcada *terme* aslında 'ince yün dokuma, pazen, iç çamaşırı' anlamındadır (MTS II: 1243). Lakin Tangutlarda konut ismi olarak kullanılan kelimelerden biri *terme ger*'dir ve 'dokuma çadır' demektir. Bu yapı Batı Moğollarında *terme* olarak kullanılmaktadır ve doğrudan çadırı, 'yurt'u karşılamaktadır. Kelimenin *terme*, *terbe* biçimleri Tuva ve Altay Türkleri arasında da varlığını muhafaza etmektedir (Vainshtein 1979: 64). CC'de ise bu kelime mecazi/değişmeceli bir anlam kazanarak 'mabet, kilise, kutsal yer' anlamında kullanılmıştır: *ave kimniñ tērmesinde / yalgız konupt[u]r Misiha* 'Selam, kimin mabedinde yalnız konmuştur Mesih'.

II. 53. tohta- "(hafızada) saklamak, korumak" (Lat. *in memoria teneo*) (CCII 81b/24).

Moğolcada 'durmak, dinmek, istirahat etmek, yerleşmek, hareketsiz kalmak, ayarlamak, sınırlamak, dengelemek, saptamak ya da yerleştirmek, belirlemek, bir sonuca ya da karara varmak, pekiştirmek, kesinleştirmek, karar vermek' gibi çokça anlamı karşılayan *tohta-* fiili (MTS II: 1257), gerek tarihî gerekse de çağdaş Türk lehçelerinde çokça kullanılmış bir alıntılamadır. Fiil, Çağatay Türkçesinde *tohta-* "yerleşmek, karar etmek, sakin ve kararlı olmak", Tuva Türkçesinde *doktaa-* "durmak, duraklamak", Hakas Türkçesinde *tohta-* "durmak", Altay Türkçesinde *tokto-* "durmak, alıkoymak", Sarı Uygur Türkçesinde *tokta-* 'kalmak, oturmak' ve Yakut Türkçesinde *tohtoo-* "durdurmak" biçimindedir (Ayazlı 2015: 109). CC'de ise *tohta-* mecazen 'bilgiyi hafızada tutmak, saklamak, korumak' anlamıyla kullanılmıştır ki Latince karşılığı olarak *in memoria teneo* tam da bu anlamı ifade etmektedir.

II. 54. torha "ipek, ipekli kumaş" (CCII 60b/11).

Moğolcada 'ipek' anlamına gelen *torga(n)* kelimesi (MTS II: 1274), CC'deki bir bilmece metninde *al torham yay[ılı]lı tüşer* 'Kırmızı ipeğim yayılarak düşer.' cümlesinde /-ğ- > -h-/ değişmesine uğramış biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Eserde ayrıca 'ipek' karşılığı *ipek* (CCI 46b/2) ve *yibek* kelimeleri de kullanılmıştır (CCII 60a/4, CCII 82a/24b).

II. 55. tothar "engel, mâni; kötülük, bela, felaket" (Alm. *fchade*) (CCII 82b/18).

CC'de Moğolcadan alıntılanmış bir diğer kelime *tothar*'dır. Kelime, Moğolcada *tothar* olup 'engel, tikanıklık, mani, set; kötülük, bela, felaket; şeytan, kötü ruh' gibi anlamlara gelmektedir (MTS II: 1254) ve CC'de /t-/nin ilerleyici etkisiyle değişime uğramıştır.

II. 56. tovulga "miğfer, tolga" (Lat. *ceruelera*, Far. *kulā āhīmī*) (CCI 50b/10).

Eski kaynaklarda *tovulga* olarak geçen, çağdaş diyalektlerde Türkçe karşılığı *temir börk*, *temir kalpak* veya *demir papak* da denilen bu kelime (Eren 1999:410), CC'de Moğolcadan alıntılanan ve /-g- > -v-/ değişmesine uğramış olan *dugulga* 'miğfer, tolga, başlık'tır (MTS I: 431). Kelimenin CC'deki Farsça karşılığı olan *kulā āhīmī* de 'demir börk veya külâh' demektir.

II. 57. tuña- “bildirmek, haber vermek” (Lat. *mando*) (CCII 58b/6).

Moğolca *tangna-* geçişli bir fiil olup ‘soruşturmak, araştırmak, gözden geçirmek, incelemek, casusluk etmek, ilgilenmek, merak etmek, hayran kalmak’ gibi oldukça geniş bir anlam boyutuyla karşımıza çıkmaktadır (MTS II: 1201). CC’de fiilin Moğolcadaki ‘soruşturmak, araştırmak, gözden geçirmek, incelemek, casusluk etmek,’ anlamından genişlemiş biçimiyle ve /-a- > -u-/ değişimiyle kullanıldığı görülmektedir.

II. 58. tuñavul “bildirme, haber verme” (Lat. *mandatum*) (CCII 58b/7).

-gul eki Moğolcada *kara-gul*, *kepte-gul*, *mana-gul*, *turşi-gul* gibi kelimelerde de karşımıza çıkan ve çokça kullanılan fiilden isim türetme eklerinden biridir (Tuna 1976: 228). CC’de tespit ettiğimiz *tuñavul* ise Moğolca *tangna-* fiilinden -gul ile türemiş olan *tangna-gul* kelimesidir ki ‘haber alma, casusluk’ anlamındadır (MTS II: 1201: *tangna-gul* > *tuña-vul*).

II. 59. tuturğan “pirinç” (Lat. *risun*, Far. *brinç*) (CCI 55b/4)

CC’de tahıl isimleri sıralanırken Farsçadan alıntılanmış *birinç* kelimesiyle birlikte kaydedilmiş bir diğer Moğolca alıntı kelime de *tuturğan*’dır (MTS II: 1306, ayrıca bk. Nedashkovsky 2014).

II. 60. udaa “arka arkaya, devamlı, sürekli” (Alm. *no*) (CCII 82a/29, 82a/30)

Moğolca *udaga* ‘yenilenen, artan veya yinelenen hareketlerden biri, süreç, evre, aşama; kez, kere, defa’ kelimesi (MTS II: 1327), CC’de /-g-/ ünsüzü düşmüş biçimiyle ve bir cümlede ise zarf görevinde kullanımıyla tespit edilmiştir: *eki kün udaa* ‘iki gün arka arkaya, iki gün devamlı’ (Alm. *czuen tak noch inandır*).

II. 61. us “ıslak, yaş” (Lat. *balneatus*, Far. *tar*) (CCI 39a/2).

CC’de ıslaklığı ifade etmek üzere hem Türkçe *yaş* hem de Moğolca *usu(n)* (> *us*) ‘su, su kütləsi’ kelimeleri kullanılmıştır (MTS II: 1368). Türkçe *yaş* kelimesi eserde ‘1. yaş, taze; 2. gözyaşı; 3. çayır çimen’ (CCI 38b/27, CCI 38b/26, CCII, 75a/1-2, CCI 40a/10) anlamlarını karşılarken Moğolca *us* bir yerde (CCI 39a) *kuru* karşıtı, üç yerde ise (CCI 5a/16, 5a/17, 5a/18) *us ét-* ‘yıkamak, banyo yapmak’ birleşik fiilinin kuruluşunda görev almıştır.

II. 62. yada- “yorgun düşmek, yorulmak, zayıflamak” (CCII 80b/17b)

Moğolcada ‘dayanıklılığı ve gücü olmamak; bıkmak’ anlamlarına gelen *yada-* fiili (MTS I: 675, Poppe 1962: 340), CC’de bir yerde aynı anlamla karşımıza çıkmaktadır.

II. 63. yege “geniş” (Alm. *breyt*) (CCII 58a/28).

Moğolca *yeke* ‘yüce, ulu, büyük, geniş’ (MTS I: 688) CC’de bir yerde /-k- > -g-/ değişimiyle *yege* (CC’de transliterasyonlu yazımı *iege*) olarak ve Almanca karşılığı da *breyt* (> *breit* ‘geniş’) şeklinde verilerek kaydedilmiştir.

II. 64. yöpsin- ~ yöpsen- ~ üpsün- "1. kabul etmek, onaylamak, tasvip etmek; 2. buyurmak, emretmek; 3. hatırlamak" (CCII 69a/20, CCII 70b/11, CCII 66a/25b-26b, CCI 24a/5).

CC'de üç farklı biçimde kullanımını tespit ettiğimiz bu fiil, Moğolca *cöbsiye-* 'danışmak, akıl almak, tartışmak, görüşmek, çözümlemek, tahlil etmek' olup (MTS II: 1658), *cöp* 'doğru, iyi' ismine *-sıyal/-siye* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir (Poppe 1962: 340)

III. SONUÇ

Bu çalışmada, *Codex Cumanicus*'ta tespit ettiğimiz ve Moğolcadan alıntı olduğunu düşündüğümüz altmış dört kelime üzerinde duruldu. Görüldüğü gibi, bu kelimelerin bazıları hakkında henüz son sözler söylenmiş değildir. Eserin yazımından kaynaklanan sorunlar bazı zaman zaman kelimelerin okunuşunu zorlaştırdığı gibi, bazı kelimelerin önce Türkçeden Moğolcaya ardından da yeniden Türkçeye alıntılanmış olma ihtimali de yeni sorunlar oluşturmaktadır. Bu tür kelimelerin ancak yapılacak müstakil çalışmalarla aydınlatılabilmesinin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER, Galip (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yay. (CCI, CCII)
- AYAZLI, Özlem (2015), "Sarı Uygurcadaki Moğolca Ödünçlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 41, s. 103-111.
- CLAUSON, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press. (EDPT)
- CSÁKÍ, Éva, (2006a), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____, (2006b), "Middle Mongolian loan verbs as they appear in Karachay-Balkar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, s. 36-65.
- DOERFER, G. (1963, 1965, 1967, 1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH. (TMEN)
- ERCİLASUN, Ahmet B.; AKKOYUNLU, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yay. (DLT)
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I, II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (OTWF)
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- GOLDEN, Peter (1992), "Codex Cumanicus", *Central Asian Monuments*, Edited by H. B. Paksoy, İstanbul: Isis Press, s. 29-58.
- GRØNBECH, Kaare (1953), "The Turkish System of Kinship", *Studia Orientalia Joanni Pedersen*, Septuagenario a.d. VII id. Nov. anno MCMLIII, s. 124-129.

- GÜL, Bülent (2015), "Orta Asya'dan Anadolu'ya Moğol Yayılımının Dilsel Sonuçları", *Türkbilgi*, S. 30, s. 187-200.
- HAUENSCHILD, I. (2003), *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari; Eine Untersuchung aus sprach und kulturhistorischer Sicht*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- KARAHAN, Akartürk (2013a), "Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları", *Turkish Studies*, Vol. 8/1, s. 1839-1865.
- _____ (2013b), "Codex Cumanicus'ta Alt Anlamlılık (Hyponymy)", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 39, s. 187-203.
- KİLLİ, Gülsüm (2006), "Şçerbak, A. M., Ranniye Tyurksko-Mongol'skiye Yazıkoviye Svyazi (VIII-XIV vv.), Sankt-Peterburg: Rossiyskaya akademiya nauk İnstitut lingvistiçeskix issledovaniy, 1997, 291 s. ISBN 5-88014-011-3. [Erken Türk-Moğol Dil İlişkileri (VIII-XIV. yy.)]", *Türkbilgi*, S. 11, s. 221-234.
- LESSING, Ferdinand D. (2003), *Moğolca Türkçe Sözlük*, Çev. Günay Karaağaç, 2 C., Ankara: TDK Yay. (MTS)
- Li, Yong Söng (1999), *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg Yay.
- NEDASHKOVSKY, L. F. (2014), "Agriculture, Cattle Breeding and Trade in the Golden Horde Based on Data from Written Sources", *Terra Sebus: Acta Musei Sabesiensis, Special Issue*, s. 291-303.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013), "Moğolların Gizli Tarihi ve Sözvarlığı Üzerine", *Bengü Belük-Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 377-384.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2009), "Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri", *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, Vol. 13, s. 441-458.
- POPPE, N. (1962), "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen", *Németh Armağanı*, Ankara: TDK Yay., s. 331-340.
- RYSPAKOVA, Merim (2007), *Codex Cumanicus İle Kırgız Türkçesi Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi (Ses Bilgisi)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SCHÖNIG, Claus (2000), *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ŞÇERBAK, A. (1986), "Tyurksko-mongolskiye yazıkoviye svyazi", *Voprosı Yazıkoznaniya*, S. 4, s. 47-60 [Türkçe çeviri: Leyla BABATÜRK (2011), "Türk-Moğol Dil İlişkileri," *Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25, s. 9-32].
- TAVKUL, Ufuk (2003), "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 15, s. 45-81.
- TUNA, Osman Nedim (1972). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I", *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, s. 209-250.
- _____ (1976). "Osmanlıcada Moğolca Kelimeler", *Türkiyat Mecmuası*, C. 18, s. 281-314.
- VAINSHTEIN, S. I. (1979), "Problems of the History of the Dwellings of the Steppe Nomads of Eurasia", *Soviet Anthropology and Archeology*, Vol. 18, Issue 1, s. 50-83.